

ТРАГИКОМИЧНА СПОЗНАЈА ЖИВОТА И СУДБИНЕ
КОЧИЋЕВИХ ЈУНАКА

Биљана С. Солеша¹

Сажетак: У овом раду се разматра колективни идентитет ликова Кочићеве прозе. Истражују се архетипске црте, необичност, оригиналност и импресивност ових јединствених ликова у српској литератури као и присуство колективног памћења, свести о себи и другима, историјске, социјалне и економске околности које окружују Кочићеве јунаке. Освртом на елементе стваралачког поступка посебно издвајамо уметникову мотивацију и присуство трагичног и комичног. Анализирани су ликови Симеуна Ђака, Давида Штрпца, Мрачајског проте, Реље Кнежевића, а дат је осврт и на Кочићеве женске ликове. Откривањем на који се начин и у којој мери стваралаштво Петра Кочића подудара са елементима историје, психологије, социологије и антропогеографије, употпуњава се књижевно-научна мисао о делу Петра Кочића и омогућава вишеструки приступ читању Кочићевог дела.

Кључне речи: проза, јунак, карактер, архетип, мотивација

УВОД

Приповедна проза Петра Кочића је и данас читалачкој публици привлачна, занимљива, уверљива, животна и жива. Теме као што су друштвена неправда, беда, национална пониженост, патриотизам, слободарски дух, затим ликови Крајишника, дотада непознати у српској прози, оригинални стваралачки поступаци, привлачили су књижевне критичаре током читавог двадесетог века и једнако су инспиративни за нова читања. Приказујући Босанску Крајину и њеног човека у датом историјском тренутку, писац нам је дао неколико

¹ solasabilja@gmail.com, студент докторских студија, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

неповољливих, значајних типова, јединствених у српској књижевности које одликује историјска различитост у односу на своје савременике. Историјски и психолошки различит, љути противник наметнутог му режима живећи увек на ивици егзистенције, горко бунтован, Кочићев јунак пре свега трагични херој. Иако горчина и бунт против режима наглашено карактеришу Кочићеве јунаке, ниједан од њих није дат површно. Са књижевноисторијске тачке гледишта дело Петра Кочића са једне стране припада реализму, са друге је блиско поетици модерне. Елементи натуралистичко-импресионистичког приступа са присутном симболиком модерног типа одликују Кочићев реализам у коме најзначајније место има сеоска средина, рурални амбијент, народно-фолклорни садржаји, али не са толико идеализације као код других српских реалиста. У његовом делу се прожимају реалистичко-миметички и модерни импресионистички књижевноуметнички поступак. Кочићево дело се препознаје по томе што је завичајно одређено, везано за земљу, језик и људе Змијања. Догађаји и карактери су социјално и психолошки мотивисани, а симболика пејзажа и сатиричка критика аустријске управе у Босни и Херцеговини су посебно наглашени.

Колективни идентитет Кочићевих јунака

Петар Кочић је грађу за своја дела налазио је у свом окружењу, у ликовима људи које је познавао у догађајима којима је био сведок или сам учествовао. Посебно се трудио да дочара амбијент наглашавајући дејство средине на људе. Познавајући добро фолклорно наслеђе своје средине уградио је елементе традиције у своја дела. Понегде је градио ликове по узору на народну песму, или је преузимао фолклорни језички образац, или је фолклор био предмет пародије.

Кочић се није устручавао да у својим делима буде личан. Навијао је за своје ликове и саживљавао се са фабулом. Тешка аустроугарска владавина у Босни и Херцеговини је у народу гушила природне политичке тежње и сејала раздор међу масама. Кочић је у свом делу успео да изрази народне јауке и пркосе, бунтовну снагу људи свог завичаја и властити пркос. Сви његови ликови су утопљени у животну стварност, потпуно сједињени са микросветом коме припадају. О Кочићевим јунацима Исидора Секулић каже да су то људи ћутања и неповерења, наглине, људи ракије и њених испарења која увеличавају стварност; људи ноћних разговора; очеви стармале деце и другови горких шалција; људи узбуђених машта и силине и пасјалука.

Кочићеви јунаци су једним својим дијелом изразити виолентни горштаки и носиоци патријархалног, епског и колективног менталитета и херојства, а другим дијелом су то мирни и тихи планинштаци, благе природе и топлога срца. При томе су обликовани тако да снажно долазе до изражаја и њихова лична обиљежја, психички ломови, еротска енергија, а затим и бујна имагинација, свијет легендарних представа, те наизмјенична оптимистичка и песимистичка, ведра и суморна, трагикомична спознаја живота и судбине (Максимовић 2005 : 15).

Сликајући своје земљаке, много је пазио на њихово достојанство и изглед. Увек високо узигнута чела и у најтежим ситуацијама су спремни на досетку и шалу, подвалу туђину, непоколебљиви родољуби, борци за правду, поносни и срчани. Неки сељачки типови су посебно занимљиви због искључивости у својим поступцима и као представници Кочићевог завичаја где живе људи са набреклом снагом, пуни живота и планинске гордости. „Све је љуто, немирно, горопадно и тврдоглаво на овој планини и испод ове планине“, говорио је Кочић о Крајишницима.

Без обзира на то што имају сопствена обележја, ови људи су оличење колективног менталитета. У колективном и стваралачком памћењу српског народа велику улогу има усмена народна традиција. Део овог наслеђа и колективног памћења је присутан у приповеткама Петра Кочића. Оне су проткане антопогеографским, етногафским и етнопсихолошким садржајима у којима је колективно памћење веома присутно. Реализовано усменим путем у језику, предању и религији открива се у свету Кочићевих ликова. Сви Кочићеви ликови су чувари традиције, духовности и идентитета. „Кочићево дело је златна жила живог памћења змијањских Срба, које се огледа у вјековној традицији чувања (књижевних) текстова, али и аутоимажа вјерског и националног идентитета. Кочићево дјело је значајно и за синхронију и дијахронију проучавања националног менталитета, колективне свести и памћења“ (Шмуља 2009: 104).

Земља, језик, људи, традиција у Кочићевим делима су обележени достојанством немањићког српства, поносом на косовско предање и

светосавље.² Кочићеве Крајишнике непрестао прати страх од асимилације, па ипак они нису ксенофобични, већ беневољентни и плахи карактери. Због вековног осећања губитка, скучености, окованости, због свести о некадашњем сјају и господству и суочавања са новим временима и новим људима, као колективна карактерна особина код ових људи развила се такозвана историјска туга.³

Петар Кочић је добро познавао етнопсихологију колектива из кога је поникао, па је стварајући грандиозне књижевне ликове стварао и поетику која је заснована најпре на свести о сопственом колективу. Виолентна плаховитост, племенита беневољенција, праведност, емоционалност, изражена туга и меланхолија су изразите особине динарских Срба. Свест о себи и своје постојању, свест о немањићког, косовској и светосавској традицији су снажно присутни и у свести Кочићевих јунака, који су заправо представници народа и носиоци колективног памћења. Код појединих Кочићевих ликова наилазе се амбивалентне слике представа о сопственом колективу. Оне су архетипови косовског предања и идеалне представе о себи и истовремено аутоимажи о истом властитом колективу као свест о заједници која се налази у процесу етнопсихолошке дегенерације. Амбиваленција је условљена постојањем истовремено и идеалне и реалне слике о себи. „Није случајно да код Кочића са планине долазе слике идиле као и архетипско памћење једног идеалног времена, док испод планине долазе све оне тенденције и све пошасте које угрожавају и нарушавају ту планинску идилу (смрт, неправда, рушење, освајање, асимилација, окупација)“ (Шмуља 2009: 111).

² Говорећи о динарском типу Јован Цвијић каже: „Динарски човек гори од жеље да освети Косово, на коме је изгубио независност, и да обнови стару српску царевину, о којој стално сања, чак и у најтежим приликама, у којима би сваки други очајавао. Обманут околностима и догађајима, напуштен од свих, никад се није одрекао народног и друштвеног идеала. Ова постојаност и апсолутна вера у национални идеал главни је факат у његовој историји. Себе сматра као богом изабраног за извршење националног задатка. Све ове своје вечите мисли он изражава у песмама и приповеткама, чак и у посмртним тужбалицама (нарикачама). У свакој прилици се на њих навраћа: опева их и прича у кући, увече поред ватре а после свакодневног рада, у црквама и манастирима, излазећи из цркве, приликом сваког скупа или сабора“ (Цвијић 1966: 362).

³ „Ових особина нема код свега динарског становништва, али се на њих често наилази. Оне су карактеристика њихове тако жалосне и тужне историје за време дуге турске владавине. У њиховим народним мелодијама врло често преовлађују тужни тонови; али каткад, из сентименталности и туге избијају и енергични тонови, све енергичнији, живи и страшни... монотони и тужни тонови гусала потпуно се слажу са народном душом када она обнавља успомене из историје, пуне патњи и понижавања. Динарска туга је историјска туга која се не предаје судбини, преко које се манифестују сећајност и осећање части и поноса, личног и националног“ (Цвијић 1966: 371).

Неки се Кочићеви ликови могу идентификовати са архетипским ликовима универзалног памћења и наслеђа као што је нпр. удес Реље Кнежевића, који је сличан старозавеној Књизи о Јову или као што Симеун Ђак подсећа на Дон Кихота. „У својим нараторским аутоимажима он, Симеун, постаје витешки бранилац и спаситељ Гомионице, док се нама читаоцима открива као јунак са јединственим стваралачким заносом и умјетничким памћењем. Симеун чува староставну профетску књигу у којој је садржана савршено кодирана реалност, која је својеврсни аутентикум и симбол који функционише управо архетипски“ (Шмуља 2009: 111).

Свест о себи и свест о другој у многим Кочићевим делима је присутна у мотивисању ликова и догађаја, а исказана је појмовима идентитета, менталитета и стереотипа. Разумљиво је да је свест о себи и своме код Кочића приоритетна, као што је и свест о другом веома изострана и пренаглашена, па и пристрасна, када су аустроугарске власти у питању. Ово је посебно видљиво ако се идентитет, алтеритет и стереотип посматрају са идеолошке стране. У том смислу Станиша Тутњевић наводи да све оно што се именује као босанско у овој игри представља посебан самосвојан идентитет коме је намењена улога ниже врсте. У односу на тај прости босански идентитет и менталитет артикулише се виши, цивилизованији, европски идентитет чији су носиоци аустроугарски државно-судски чиновници. Наводну супериорност и утемељеност тога идентитета на вишим цивилизованијим вредностима, изражену самоувереношћу и крутом осиношћу његових представника, Кочић мајсторски ставља у искушење у ситуацијама када они потцењивачки успостављају дистанцу према ономе што је друго, у овом случају босанско, подразумевајући да је оно, управо због тога што је другачије, самим тим мање вредно и недостојно већег значења и већег статуса (Тутњевић 2009: 10).

Петар Кочић је у својим приповеткама створио ликове у којима је видљив карактер крајишких Срба, и у коме су присутне карактерне црте динарског психолошког профила. Емоционално богати, често се поведу за живом маштом, али и за првим знаком одушевљења и срџбе. На акцију их покрећу моралне и духовне побуде, материјални интереси су у сенци моралних. Максимум од себе дају када им се изазове осећајност, индивидуални или национални понос, питање части, идеала правде или слободе. Тада крајишки човек верује да може савладати све тешкоће на свету. Крајишки човек је интимно везан за земљиште и природу свог завичаја. Јака веза са природом, прецима чини да ови

људи изгледају увек млади, свежи и изоштрених чула. Према другима су услужни и пуни доброте. Осетљиви су за туђе невоље те их велика осећајност наводи некада и на непромишљена дела. У недостатку искуства могу да поступају наивно подајући се сентименталном и неупутном оптимизму. Говорећи о Кочићевим јунацима Горан Максимовић истиче да је Кочићу који је и сам био планинштак, по пореклу, васпитању, бистроме уму и плахој нарави, пошло за руком, као ретко којем српском књижевнику, да проникне у тврда планинска срца својих земљака, да разоткрије њихове големе јаде и скривене боли, да сазна тајне жеље које се ником не казују, те да завири у дубине њихове величанствене и заплетене душе (Максимовић 2005: 15).

Кочићева епска нарација у приповеткама обично тече двосмерно. Сликао је тешку судбину својих Крајишника са природом око себе и у себи и са друге стране сатирично је исмевао туђинску, немилосрдну власт која је притискала његово Змијање и Змијањце. Кочић нам је оставио приче о убогом а поносном свету, свету жељног живота а осуђеног на погибију. „Ове приповетке носе у себи поетску лепоту записа о једном свету негде тамо у врлетним планинама Кочићеве Крајине, али и о човеку баченом у свет немилосрдан и суров“ (Вученов 1970: 251).

У сатиричним делима *Јазавцу пред судом* и *Суданији*, Кочић је супротставио два света један према другом, сељачки и испрен свет наспрам оног који оличава моћ државе и силе. У таквом положају као да их је упоређивао или наводио читаоце на то. И тада је фигура његовог сељака Крајишника израстала до неслућених размера, те је његов Крајишник постајао представник једне универзалне, општељудске правде и права човековог на егзистенцију.

Истраживач Кочићевог живота и стваралаштва, Милан Карановић, наводи да су сви Кочићеви ликови и стварно постојали: Лујо, Давид, Туба, Мргуда, Симеун Ђак, Мрачајски прото. У приповеткама писац их је ставио у нове односе, повезао је Тубу са Мргудом, по сличности судбине. У сатирама је повезао Давида са Суданијом, по правцу и облику сатиричног изобличења, а Симеуна Ђака у различита суочавања пет различитих, међусобно повезаних текстова о њему. Кочић је портретиста а његови Крајишници су одраз оживотвореног живота и проживљене стварности. Просвећени и посвећени планинци из околине манастира Гомионице, које су векови култура, биологија укрштања природних закона или закона владајућих проверавали. То су људи који су примали ударце живота, неизвраћајући их. Међу највећа Кочићева уметничка остварења убрајају се ликови

Симеуна Ђака, Давида Штрбца, Мрачајског проте, Реље Кнежевића, Мргуде, Тубе, Лује.

Један од најомиљенијих и најпопуларнијих Кочићевих ликова је лик Симеуна Ђака. У циклусу приповедака о Симеуну Ђаку (*Зулум Симеуна Ђака, Истинити зулум Симеуна Ђака, Мејдан Симеуна Ђака, Из староставне књиге Симеуна Ђака, Ракијо, мајко!*), Кочић је обликујући комични портрет Симеуна Ђака, приказао и једну хумористичку страну света. Овај портрет је аналоган многим типовима занесењака, лакрдијаша, хвалисавца, митомана које смо сретали у хумористичко-сатиричкој прози у светској, али и српској литератури. Без обзира на то, Кочић је мање користио литерарне обрасце, већ је, као и многе друге своје ликове, обликовао лик Симеуна на основу личног познавања људи, чија је казивања слушао. „Ради се о аутентичном лику брђанина који је читав свој вијек (одрастање, сазријевање и старост), провео у ропству и отпору туђину, а своју свијест или вјеру у национални опстанак сачувао уз „ракију мученицу“ , уз гусле, буне и причања о јунаштву и негдашњој слави угашеној“ (Максимовић 2005:79). Циклус се састоји од пет приповедака које имају специфичну структуру и посебну функцију јунака. У већини ових приповедака појављује се прича у причи које су различите по ситуацијама и акцијама. Једна прича је она уз казан и ракију и она је услов да Симеун исприча своју причу у којој он уздиже самога себе на крилима маште до граница херојске снаге и значаја. Симеунова субјективна психичка компензација условљава нестанак граница између фикције и збиље, снова и стварности што се може тумачити као узрок потребе за растерећењем од немоћи, скучености и чамотиње. Симеун Ђак пројектује себе у свет и ствара слику о себи субјективном вољом и то намеће као реалност. „Преко лика Симеуна Ђака, Кочић најчешће претендује на уметничку истину као имагинативну алтернативу конкретној реалности и историјској референцији. То је чудесна, складна песничка фикција која успешно симулира емпиријску стварност, изазивајући уметничке ефекте“ (Пирузе-Тасевска 1996: 176). Тако имамо једну новину у поступку која показује да не креира свет човека, већ човек креира свет. Човек се овде отима свету који му је наметнут и ствара свој свет макар сачињен и маштом. Шири контекст лика Симеуна Ђака Радован Вучковић сврстава у категорију балканског митомана хвалисавца, лажова, свесних мистификатора своје улоге међу људима, који живе неки свој измишљени живот (Вучковић 1990: 342). Кочићев Симеун подсећа на Сервантесовог Дон Кихота, верује у све што је измислио слушајући епске народне песме, обојица имају патолошку деформацију која им допушта да се ослобађају реалности и

да се губе у свету фикције где се крећу сасвим слободно. Ипак, Симеун нема партнера попут Санча Пансе, али се у причама о њему с времена на време појављује „онај иза каце“ који разбија Симеунове лажи, које признаје искључиво као литерарну истину. Тако да и Симеун и „онај иза каце“ као и целокупни оквир приче припадају више хумористичком него трагикоминчном јунаку. Ракија, која подстиче причу, и сама Симеунова прича су разбибрига, те тако овај лик више подсећа на Раблеове јунаке или на нашег епског јунака Краљевића Марка.

Приче о Симеуну су схематичне, осим у причи *Из староставне књиге Симеуна Ђака*, свуда имамо типичну схему: најпре повод, затим Симеун облачи јуначко одело, узима оружје и коња и креће у „бој“, изазивање и мегдан и на крају гозба. Оваква схема је присутна и у развијању догађаја у епској народној песми, те сви ови елементи указују на пародију из које је Кочић извлачио хумористичке црте. Симеун је слушао у манастиру епске народне песме, а Дон Кихот је читао витешке романе. Обојица су се идентификовали са светом јунака и њихових подвига и у томе су слични. За разлику од Дон Кихота, Симеун Ђак је у својим измишљеним причама непобедиви јунак при чему нас подсећа на Краљевића Марка. Поред тога ритуали, облачење, потеря и мегдан су елементи епске народне песме. Симеун се облачи али је при том помешао одећу епског јунака и аустријског официра те постаје карикатура која у поређењу са узором изгледа пародијски. Мегдани такође подсећају на мегдане из епске песме с тим што Симеун никада не губи, што га разликује од Дон Кихота, а што је типично хвалишама и митоманима. Пародијску функцију има и говорни језик главнога јунака, који је мешавина различитих идиома, жаргон аустријске администрације, славено-сербске, руско-словенске речи, фразе пореклом из грчког и арапског језика, како би слика о самоме себи била што идеалнија. Али дикција Симеуна Ђака је искључиво дикција епске народне песме. Овакав језик Кочићеве пародије среће се и у *Јазавцу пред судом* и *Суданији*. У том смислу Вучковић наглашава да захваљујући опсежном регистру разнородних речи и говорних варијанти, Кочић је приповеткама о Симеуну Ђаку, као и *Јазавцем пред судом* и *Суданијом* створио дела у којима сатиричко-критички и пародијско-хумористички успоставља однос према непосредној стварности и према културној традицији (Вучковић 1990: 354).

Лику Симеуна Ђака не треба прилазити праволинијски и изоловано од околине, ситуације и атмосфере којом је окружен. Његове приче су подстакнуте ракијом, која је подстрекач, али и регулатор приче. Она је окрепљење и спасење: „не ударај на шљивин род и пород,

родио он нами и по дрвету и по камену на страк врагом“. У причама се све своди на комично, гротескно претеривање које се види у односу јунака према свету, људима, власти, нормама и самом себи. Тешко је одредити где се у Симеуновим причама завршава проза, а где почиње поезија. Емотивно везан за јуначку прошлост, са горчином прихвата стврност и безнадежно прориче будућност. „Онај иза каце“, лик невидљив, али који је стално на сцени, он је нека врста Симеунове савести која га брани и увек је на његовој страни (Николић 2010: 79). Симеунова измишљена прича је надокнада оних недостатака у стварном животу. Његове приче нису штетне, чак се осећа задовољство док Симеун оживљава властите представе о епском јунаку и народном идеалу. У том смислу речи његове приче су добронамерне. „Свођење Симеуновог лика иде од „незграпног пустахије и гротескно комичног епског мистификатора“, који се примао са подозривошћу и подсмјехом, до јунака који је израз колективне народне душе, па му се стога све претеривање и измишљање прашта“ (Пуцар 1996: 72).

Сви Симеунови мегдани су заправо лакрдијашке сцене. Али када се скине лакрдијашка маска и нестану комични ефекти отвара се трагична слика света. У причи *Ракијо, мајко!* Симеун, наједном, отварајући своју душу, отвара и егзистенцијалну природу свог смеха који је заправо одбрана од суровог, нежељеног живота. Кочићеве комичне алузије, наводи Горан Максимовић, усмерене су углавном у правцу хуморизације Симеунове склоности ка ракији „мученици“ и у правцу његових преувеличаних измишљених јунаштава, те у правцу иронизације политичке судбине српскога народа у Босни (Максимовић 2005: 90). Прича *Из староставне књиге Симеуна Ђака* показује најбоље како се алузије претварају у алегоријске слике које исмевају смену турске и аустријске власти у Босни и Херцеговини.

Поред Симеуна Ђака, Давид Штрбац је један од најзаступљенијих ликова у Кочићевом делу и уједно један од најомиљенијих код читалаца. *Јазаваац пред судом* је дело у коме је Кочић најбоље остварио свој наум да исмеје аустроугарску власт, лакејски суд, босанску владу и грађанску чаршију. Давид Штрбац је заиста постојао, живео је од 1836-1906. Изгледао је баш онако како га је Кочић описао и заиста је доносио јазавца у суд тужећи га за поједене кукурузе, те га је на крају и пустио у судницу. Давид је приказан као човек који је у свом мучном животу научио да се преобрази у мудријаша и шаливчину који смишљеном игром са јазавцем успева да се у лице насмеје аустријској власти. У лику Давида Штрпца се налазе основне карактеристике нашег сељака који је свестан чињенице да је

поробљен, али не и покорен. Да би се борио са далеко надмоћнијим мора да буде лукав и мудар и спреман за побуну кад год му се за то укаже прилика. Кочићева алегорија и ироија доприносе у овом делу ауторовом циљу, а то је борба против туђина и зла сваке врсте.

Давид Штрбац, народни мудрац и шaljивчина је дорастао свакој ситуацији. Он није нимало наиван каквим се представља, али је веома неповерљив. Поред тога оштроуман је, широко познаје проблеме због којих и иде у суд. Његов језик је препун двосмислености и жаока. Физички је неугледан, те због тога оставља утисак сеоске луде и беспосличара. „Био је мален и низак, сув као грана, „лаган као перце“, лијева нога му је била мало краћа од десне „те се гега кад иде“ сав је сијед, имао је преко педесет година и слично“. У *Јазавцу пред судом* ту маску задржава до краја и успева да каже и изнесе све што боли њега и његове земљаке. „Нијесам ја, господини моји, четрдесет гради будала, већ сам ја вама зато чудноват што у мени има милијун срца и милијун језика, јер сам данас пред овим судом плако испред милијуна душа које се од силног добра и милине умртвиле, па једва дишу“.

Давид износи истине о социјалној и политичкој обесправљености народа у Босни и Херцеговини. „Кочићева социјална сатира, увјек је изведена из политичких чинилаца, из поробљености домовине, из туђинске „укопације“, која је у сваком погледу (моралном, материјалном, економском и биолошком) дубоко уназадила пишчев народ и земљу“ (Максимовић 2005: 100). Познајући узроке и суштину ствари, Кочић је Давидовим србовањем у суду приказао потиснути социјални комплекс. Иако притиснуто и разоружано, босанско сељаштво није пристајало на ропски положај. Како наводи Тодор Крушевац, босанско сељаштво није се никад могло помирити са социјалним, економским и политичким робовањем у које је запало после оружаног устанка, због чега се оно за време аустријског времена отимало и борило. Давид представља то борбено сељаштво, које наставља неједнаку борбу с моћнима, обасипајући их отровним стрелама своје морално супериорне сатире (Крушевац 1951: 91). Давид Штрбац не убија непријатеља ватреним оружјем, већ подсмехом и истином. Давид се прикривено подсмева представницима аустријских власти. Вешто и намерно изокреће поједине називе и термине, чинећи да звуче покрајински. Судија је „главати господин“, Земаљска влада за Босну и Херцеговину је „земљана влада“, након увида у слику председника владе она постаје „ћорава влада“. Грешком ће уместо „велеважни“ рећи „велевлажни“ господин, а окупација је „укопација“...

Горка Давидова иронија и сарказам шибају аустријску управу у Босни и Херцеговини. Али то није само Давидов, већ глас читавог народа: „нас је, сељаке, кажем вам, овај славни суд од много чега ослободио. Не ричу нам више са пландишта задригли бакови нити нам боду чељади; не тару нам више силне волованице плотова и ушјева ко у оно старо, блентаво, турско вријеме. Данас не мереш виђети у свијета жировине и баковите сермије. Што нам је славни суд оставио, то је мирно, ћудевно, паметно; истина мало мршава и слабо, али за нас, блентаве бошњаке, и није друго!“

У казивању Давида Штрпца трагика и комика се непрестано смењују. Комиком се Давид маскира и брани. Она је сигурна одступница кад год то затреба. Трагика је оно што избија из целе његове ситуације и она захвата и прошлост и садашњост Давидову, а она је последица социјалног, економског и политичког стања у коме се јунак нашао. Све оно што Давиду као појединцу припада и што избија из њега је синтеза положаја босанског сељака и његове судбине. Како се говор Давидов ближи крају, све више се разоткрива да Давид говори о народу и његовој судбини „испред милијуна душа, које су се од силног добра и милине умртвиле, па једва дишу!“ Шерет и очајник, политичар и пророк, бунтовник и филозоф, овај Кочићев јунак постаје потврда Кочићевог „стваралачког опредељења и израз праве природе и његовога бунтовног реализма, који је, тражећи најпогодине путеве исказивања своје ангажованости, у књижевност Босне и Херцеговине унео метод оштре политичке и друштвене сатире“ (Палавестра 1994: 47). Дело *Јазавац пред судом* је Кочићу било веома важно не само као литерарно остварење „колико му је као метафора био потребан да искаже свој нагомилани бунт и неслагање са окупаторским режимом и његовим судством као једим од стубова одрживости протектура у Босни и Херцеговини“ (Новаковић 2010: 77).

Сасвим другачији је мрачајски прото. Неуобичајени, несвакидашњи особенак, насликан мрачним бојама и озвучен застрашујућим тоновима, до појаве Петра Кочића овакав лик није био присутан у српској књижевности. Овакав књижевни лик је, наводи Радован Вучковић, пример параноичне и манијакалне личности, што се зазидала у своју самоћу и одбија присуство страних особа, ношен мржњом према „прогонитељима“ и садистичким заносом пакости (Вучковић 1990: 327). Као и многи Кочићеви литерарни јунаци и мрачајски прото је стварно постојао. На основу истрживања Милана Карановића као и Тодора Крушевца, мрачајски прото је живео у селу Славихкој где и данас постији црква у којој је служио (Крушевац 1951:

97). Кочић протин лик гради од самог почетка приповетке где се одмах уочавају црте параноидности: прото никога не воли, никог не трпи и никоме не верује. Усамљен и подивљао, огрезао је у мржњи на људе и средину. Највише мрзи своју родбину. Сина је отерао, жену је много тукао, те је умрла од многих батина. Посебно мрзи жене (све су Ђурђије) и нарочито породицу Стевице, који је у причи његов гост. Мржњу испољава осорношћу и грубошћу. Људски глас га раздражује и подстиче у њему бес, односно за њега је он претходница опасности. Како се временом отуђивао, истовремено је у њему расла гордост, пркос и инат. „У том мрачајском проти има нечега, скоро би се могло рећи, анималног или бар реанимализованог, нечега прадавног, исконског што по дивовској али и дивљачкој снази и реаговању, и по суровости подсећа донекле на прачовека, дивљака, човека пећинског доба који се плаши другог човека и ватре, а преза од сваког шума и звука“ (Вученов 1970: 246). Врхунац протине мржње се примећује када нуди странцу кафу: „Да је ово отров, налио би му десет вилцана, а не један – нек цркне пашче!“ Писац нам, ипак, открива разлоге оваквог отуђења. Турци су га више пута мучили, парохијани су га тужакали суду, а разочарала га је и жена. Такво протино страдање сигурно није могло проћи без тешких психичких последица, што је сигурно и узроковало трагику његове померености и отуђености.

Оштрим, натуралистичким, грубим цртама писац нам даје одјеке душевног поремећаја овог несрећног човека приказујући његов спољашњи изглед. У свом тумачењу Радован Вучковић наводи да овако патолошки зазидан јунак, отрован, са вербалном експресијом болесног садизма, прави је примерак неонатуралистичке прозе почетком 20. века. Техника приближавања јунака читаоцу, оштри потези сликања његовог спољашњег и унутрашњег расула, артистички савршена прича, све су то ознаке новог стила чији је циљ био да се живот литерарно транспонује у свој пуноћи, противуречностима и сложености. Натуралистичка техника, у функцији филозофије живота, у овој и другим Кочићевим причама неодвојива је од симболичких репрезентација предмета и лица (Вучковић 1990: 329). Чак и име мрачајски прото, без личног имена и презимена симболично указује на мрачно стање његове душе.

Када се погледа дубље у слојеве испод протине суровости, ипак се наилази на трагове нежности и љубави. Прото се нежно, тепајући обраћа своме коњу. Испод маске усамљености и мржње скрива се дубока душевност. Прото свесно уништава све што би га повезивало са људима. Љубав, душевност свесно спутава. Разговором са коњем Кочић

открива у проти нежност и тако открива и другу страну протине природе. Тако видимо да је прото обичан човек чија је душа вечито сукобљена са спољашњим светом. Мало је ликова у литератури као што је Мрачајски прото, истакла је Исидора Секулић наводећи: „Психологија нема кључева за те снажне природе које иза себе увеличавају све што их снађе. Понос претварају у порок гнева, гнев у самомучење. Дивљим својим карактертерима су против интелигенције у себи; интелигенцијом својом су против пријатеља и непријатеља око себе. За жену имају само чула; за земљу своју страст која је акутна и јетка као инат; а за непријатеља реч која трује и усмрћује“ (Секулић 1972: 49).

Кочић је сликајући планинску природу и село обично хероизирао ликове, што није случај са мрачајским протом. *Мрачајски прото* је изванредна приповетка која својим дубоким понирањем у људску трагику као да представља антиципацију једног дела српске савремене прозе и значајну новину у токовима историјског развика српске наративне уметности.

Приповетке *Кроз мећаву* и *Змијање* су настале као резултат Кочићевог интензивнијег проучавања антропогеографских феномена завичаја по узору на Цвијића.⁴Сакупљао је и народне песме са Змијања. Приповетка *Кроз мећаву* је на посебан начин хероизирала трагичну прошлост и наследнике епских јунака. Писац слика горштака који се опире мећави до последње снаге и моћи. Импресионира његово рвање са зимском стихијом и човеков пораз пред неумољивом силом природе. У основи ове приповетке долази до пуног изражаја лирска апотеоза дивљине, горда и љута неукротивост једног поднебља – Змијања.

На посебан начин Кочић хероизира трагичну прошлост и наследнике епских јунака. У приповетку уводи легенду о Рајку од Змијања, објашњавајући порекло Реље Кнежевића. Кочић повезује Рајка од Змијања са косовским митом (Он је водио Змијањце и на Косово) и тако гради једину заокружену слику историјске и поетске генезе легенде што се преплиће са стварношћу. Ова приповетка је права легендарна евокација, трагична поема у наративној форми. Она је веома сугестивна зато што је то прича о породичном страдању у неком

⁴ Динарски су људи интимно везани за земљиште и природу свога краја. „Највећи део динарског становништва, дакле, живи у сталном додиру са земљиштем и природом, са стварношћу живота. Оно је навикнуто на оне природне недаће које долазе од непогода, рђавих жетви и сточних болести. Због тога су му нерви здрави, зато спокојније и боље подноси удесе судбине. ... динарски човек не верује да има тешкоћа које не би могао савладати (Цвијић 1966 : 362).

времену садашњем, али у дубини се осећа присуство легенде, те је прича и стварна и фантастична истовремено. Реља Кнежевић је човек који се бори искључиво за свој и унуков биолошки опстанак. Он је на ивици опстанка. Његов живот је борба против тегаба, толико да се одржи голи живот.

Причом *Кроз међаву* Кочић се приближио поетици симболизма. Кочић је у својим причама славио величнаствену природу и човеков бујни живот у њој чије корене можемо наћи у биологистички заснованој филозофији живота. Тако мотиви живота и смрти доминирају у Кочићевој несатиричкој прози, а у наративној структури се то одражава у представљеним опозицијама раста и пада, младости и старости, бујања и свенућа, живота и смрти. У оваквим причама се јавља и лајтмотив тајанствености и недокучивости људске судбине. Овом причом писац нам показује да не посматра људску судбину као искључиво условљену социјалним и психолошким силама, већ нам указује и на присуство и дејство мистичних, човеку непознатих и необајшњивих сила. Рељу Кнежевића опседају необајшњиве, али језиве слутње „Ово се одавно пресипа... прелијева! – прошаптао би, дрхћући и угушујући ону страшну, кобну мисао која би му тада синила кроз главу“. Успон и пад породице је приказао кроз контрастирање опозиције живота и смрти. Страдање овог јунака умногоне подсећа на страдање библијског Јова.

Реља Кнежевић није човек коме је одузета земља већ је један од најугледијаних људи у свом крају, богат и частан човек. Поштован је и веома цењен. Његово богатство није опљачкао туђин. Нестало је злом судбином. Онако како се одједном множило и преливало, тако је и дошла болест. Најпре код стоке, а затим код људи. Најугледнији и најснажнији међу горштацима постаје и највећи страдалник. Реља је био висок, усправан и поносит и у богатству и у беди. У том контрасту је његова личност најбоље изражена.

„Краљ без краљевине, цар без царевине“ је прометејски осликан:

Онда би се најједном тргао, занио, подбочио би рукама слабине, окренуо би се према торовима, око којих се разлијегаше језива писка орлова и студено грактање врана и гавранова, па би као упола јаукнуо: - О, ви црни врани и орлови, најједите се, и напијте се крви моје и снаге моје! Оснажите своја крила, па се високо под небеса дигните и крилите земљом и свијетом. Огласите својим црним гуком и јауком на све стране свијета несрећу моју голему и погибију краљевине и љепоте моје!

У завршној слици приповетке корача Реља раздрљених груди поносно кроз међаву, у њему све више пламти дивовска снага.

Лирска апотеоза дивљине, горда и љута неукротивост једног поднебља – Змијања доминирају овом причом као и динамични, афективни описни елементи Кочићевог приповедања, персонификација, поређење и епитет. У описима доминирају визуелне представе. Урлају „побешњели вјетрови“, јављају се „невидљиви дивови“. Планина је овде окрутна, разорна и непријатељска, па представља симболичко јединство елементарних сила и људске судбине. Лезиве слике снежне међаве, звуци завијања вукова, фијуци побеснелих ветрова сугеришу идеју „о томе колико је све људско ништавно, пропадљиво и слабашно у судару са силама природе.... идеју о грандиозној и непобједивој снази природе, те о немоћи човјека да јој се опре или супротстави“ (Максимовић 2005: 73). Кочићева прича о Рељи Кнежевићу по задиханом ритму, поетској интонацији и човеком „удесу“ није реалистичка прича, већ више подсећа на неоромантичарску баладу, у поетском ритму испричану легенду о последњим потомцима великог крајишког епског јунака.

У Кочићевом књижевном стваралаштву нема много женских ликова. Кочић је сликао удате, зреле жене које су у његовим причама носиоци очувања старих обичаја и веровања и девојке које су тек на прагу живота, стасале за удају, физички здраве, бујне лепе, дотеране, миришљаве и пожељне, али се као такве никада не нуде бестидно. Туба, Марушка и Мргуда су трагичне јунакиње које страдају од злог удеса. Пошто су оличење женског телесног, њихова пропаст је незаобилазна. Мргуда је лепа, млада сеоска девојка сва у бујној снази и процвату, кроз који кључа врела жестока, младалачка крв. Читаво село је пратило њену судбину предвиђајући неко зло, јер је она кћер неваљале мајке. И она је тога свесна и боји се да се не деси и са њом као и са њеном мајком. Страх је био оправдан, али је Мргуда спречила да се „историја понови“, да копиле роди копиле. Кочић се у овој причи приклања патријархалном пуку, завршавајући причу Мргудиним страдањем доводећи драму до краја. Он је на страни патријархалне средине и не нуди алтернативна решења.

Туба, патријархална заљубљена девојка је метафора жене осуђене на чекање, патњу, искушавање и страдање свих оних који поштују задату реч. Између ње и Благоја се рађа искрена и велика љубав коју писац представља само кроз два њихова сусрета на бунару и код воденице, непосредно пред Благојев одлазак у Грац, одакле се младић није вратио. Сличну трагичну судбину има и девојка Марушка у

приповеци *Кроз маглу*, која бежи у маглу кријући се од злих људи и тражећи макар привидну сигурност, непосредно пре венчања, сломљена због бола јер је удају за недрагог.

Кочићеви Крајишници су људи природе. Они су део ње и она је део њих. Осим у сатиричној прози, природа је свеприсутна лепа и страшна, тиха и љута, пријатељ или човеков љути непријатељ. Природа даје људима лепоту али и подстиче страх, смирује га и онеспокојава. И сам писац описујући природу и људе свога завичаја уноси емоционалну нит, уноси своја осећања радост, тугу, патњу.

ЗАКЉУЧАК

Кочићева проза кроз портрете људи из ауторове стварности је оличење колективног менталитета. Живећи у посебним људским условима, животним приликама и са свакодневним навикама, Крајишник у Кочићевом делу је човек који се нашао на једном ступњу свог историјског развоја. У Кочићевим приповеткама се срећу крупни мушкарци који су тешки, верни и доследни или они покретни на крилима маште, који се комично труде да уверљиво дочарају јадне илузије, као и жене трагичног удеса и чувари патријархалне традиције. Живели су трпећи владавину два цара. Увек љути, горопадни и тврдоглави, вечито су зависили од оцене тлачитеља. Никада довољно добри, њима је на крају и досадило да буду добри. Представљали су се горим него што јесу, плашећи се сваке нежности. То су усамљеници тврдог срца. Остварење својих снова готово и да не виде у вањском свету, али упркос томе, и њихове чежње и снови кроз време не бледе. Живи, снажни, сурови, али и достојанствени, велики и нечим занесени они су огледало наших страсти, вере, немира, патњи, болова и племенитости. Јунаци свих Кочићевих приповедака су трагични хероји. Учесници су борбе за достојанство којима је унапред пресуђен пораз. Сваки Кочићев лик је препун патње и бола који потичу или од неправде, или људске власти, или од природе. Попут јунака античких трагедија и они немају шансе за избављење јер су играчи у неравноправној борби. Противници су јачи и непобедиви, а они жртве осуђене на пропаст. У трагичности такве судбине њихова величина је већа и величноственија.

ЛИТЕРАТУРА

- Вученов, Д. (1970). О српском реалистима и њиховим претходницима. Београд: Нолит.
- Вучковић, Р. (1990). Модерна српска проза. Београд: Просвета.
- Кочић, П. (1972). Јауци са Змијања (Српска књижевност у сто књига, књига 46). Нови Сад – Београд: Матица српска-Српска књижевна задруга.
- Кочић, П. (1999). Кроз међаву: изабране приповетке. Београд: Звод за уџбенике и наставна средства.
- Крушевац, Т. (1951). Петар Кочић: студија. Београд: Просвета.
- Максимовић, Г. (2005). Свијет и прича Петра Кочића. Бања Лука: Бесједа; Београд: Ars Libri.
- Новаковић, Н. (2010). Поетика и језик у дјелу Петра Кочића. Бања Лука: Бесједа - Ars Libri.
- Палавестра, П. (1994). Књижевност Младе Босне. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Пирузе-Тасевска, В. (1996). Кочићев приповедачки циклус о Симеуну Ђаку - стварност- фикција-историја. У: Књижевност и историја II, Зборник радова са другог научног скупа. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ / Универзитет у Нишу. 173-178.
- Пуцар, С. (1996). Опет и поново о Кочићу и са Кочићем. Бања Лука: Нови глас.
- Секулић, И. (1972). Петар Кочић. Нови Сад: Матица српска; Београд: Српска књижевна задруга.
- Тутњевић, С. (2009). Свијест о себи и свијест о другом у дјелу Петра Кочића. У Зборник радова Петар Кочић данас. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
- Цвијић, Ј. (1966). Балканско полуострво и јужнословенске земље: Основи антропогеографије. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Шмуља, С. (2009). Колективно памћење у дјелу Петра Кочића. У Зборник радова Петар Кочић данас. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.

THE TRAGICOMIC REALISATION OF LIFE AND DESTINY OF KOCIC'S CHARACTERS

Biljana S. Soleša

PhD student, University of Nis, Faculty of Philosophy

Abstract. This paper discusses the collective identity of the characters of Kocic's prose. It examines the archetypal traits, oddity, originality and impressiveness of these unique characters in Serbian literature as well as the presence of collective memory, the awareness of one self and the others, historical, social and economic circumstances that surround Kocic's heroes. Looking back at the elements of the creative process, the artist's motivation and the presence of the tragical and the comical can be singled out. The characters of Simeun Djak, David Strbac, Mracajski prota, Relja Knezevic have been analyzed, and a short review of the female characters is given. Revealing the extent to which the creativity of Petar Kocic coincides with the elements of history, psychology, sociology and anthropogeography, a literary-scientific thought on his work gets completed and the versatility to approach to the reading is allowed.

Key words: prose, hero, elements, character, archetype, motivation

Примљен: 16.10.2016.

Прихваћен: 10.01.2017.

